

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

FAKULTA SOCIÁLNÍCH VĚD

Institut mezinárodních studií

Jakub Žilka

**Příčiny proměny finské zahraniční politiky
na přelomu 80. a 90. let**

Bakalářská práce

Praha 2011

Autor práce: **Jakub Žilka**

Vedoucí práce: **Doc. PhDr. Luboš Švec, CSc.**

Rok obhajoby: 2011

Bibliografický záznam

ŽILKA, Jakub. *Příčiny proměny finské zahraniční politiky na přelomu 80. a 90. let.* Praha, 2011. 45 s. Bakalářská práce (Bc.) Univerzita Karlova, Fakulta sociálních věd, Institut mezinárodních studií. Vedoucí bakalářské práce Doc. PhDr. Luboš Švec, CSc.

Abstrakt

Tato bakalářská práce se zabývá vývojem finské zahraniční politiky ve druhé polovině 80. a první polovině 90. let. Zvláštní důraz v tomto procesu klade na to, jakým způsobem byla zahraniční politika Finska ovlivněna Sovětským svazem. Analyzuje také další faktory, které výrazně ovlivnily změnu směřování finské zahraniční politiky. Finsko se pro zajištění vlastní bezpečnosti drželo politiky neutrality, zároveň však muselo udržovat nadměrně dobré vztahy se Sovětským svazem jako preventivní bezpečnostní opatření. Nicméně s posunem, který v Sovětském svazu proběhl po nástupu Michaila Gorbačova, se začala měnit i dynamika sovětsko-finských vztahů. Finsko začalo vystupovat více jako suverénní národ, i tak se ale drželo opatrného přístupu. Dalším výrazným faktorem ovlivňujícím finskou zahraniční politiku se stala rychle postupující integrace zemí Evropských společenství. Hrozilo, že po vybudování jednotného trhu a politické unie těchto států zůstanou ostatní izolované a v nevýhodném postavení. Začátkem 90. let se díky rozpadu Varšavské smlouvy, východního bloku a následně i Sovětského svazu změnil mezinárodní systém. Během rozpadu Sovětského svazu se změnila i finsko-sovětské, resp. ruské, vztahy. Jako následek těchto faktorů pak země v roce 1992 redefinovala dosavadní politiku neutrality na politiku nezapojování se do vojenských aliancí a udržování důvěryhodné obrany a podala přihlášku do ES.

Abstract

This thesis focuses on the development of the Finnish foreign policy from the late 1980's to the early 1990's. Special attention is given to the role of the Soviet Union in this process. Other factors decisive for the change in the Finnish foreign policy course are also analyzed. Finland tried to ensure its security by pursuing policy of neutrality and at the same time developing especially good relations with the Soviet Union as a preventive measure. Mikhail Gorbachev changed not only the Soviet Union but also the dynamics of Finnish-Soviet relations. Finland was able to act more assuredly and independently, nevertheless its politicians still employed caution and well-established wait-and-see policy. The changing nature of the integration within the European Communities was another strong incentive to the foreign policy change. For there was a

danger of isolation and disadvantageous trade condition if a small state like Finland opted to stay outside the quickly developing Common European Market and political union. Also in the early 1990s the Warsaw Pact, the Eastern bloc as well as the Soviet Union itself were dissolved, effectively changing the international world order. During this period Finland was able to establish more even relations with Soviet Union, respectively Russia as its main successor. The consequence of these factors was the amendment of the Finnish policy of neutrality with the policy of military non-alliance and credible independent defence. In 1992 Finland also submitted its EC membership application.

Klíčová slova

Finsko, Sovětský svaz, zahraniční politika, neutralita, Evropská společenství, 80. léta, 90. léta

Keywords

Finland, Soviet Union, foreign policy, neutrality, European Communities, 1980s, 1990s

Rozsah práce: 66 217 znaků

Prohlášení

1. Prohlašuji, že jsem předkládanou práci zpracoval samostatně a použil jen uvedené prameny a literaturu.
2. Prohlašuji, že práce nebyla využita k získání jiného titulu.
3. Souhlasím s tím, aby práce byla zpřístupněna pro studijní a výzkumné účely.

V Praze dne 20. června 2011

Jakub Žilka

Institut mezinárodních studií

Projekt bakalářské práce

Obsah

Úvod.....	11
1 Vývoj zahraniční politiky do počátku 90. let.....	14
1.1 Paasikiviho-Kekkonenova linie zahraniční politiky.....	14
1.2 Proměna mezinárodního prostředí ve druhé polovině 80. let.....	16
2 Finská neutralita jako omezení zahraniční politiky.....	20
2.1 Finská neutralita: Zvláštní případ.....	20
2.2 Redefinování konceptu neutrality.....	22
3 Proměna finsko-sovětských vztahů.....	27
3.1 Základ finsko-sovětských diplomatických vztahů.....	27
3.2 Nahrazení Smlouvy o přátelství, spolupráci a vzájemné pomoci.....	28
4 Od neutrality k plnému členství v EU.....	33
4.1 Jednání o Evropském hospodářském prostoru – Švédský moment.....	33
4.2 Účast Finska na jednotném trhu ES.....	34
4.3 Členství v ES – otázka bezpečnosti.....	36
Závěr.....	39
Summary.....	42
Seznam literatury.....	44

Úvod

Tématem této práce je proměna finské zahraniční politiky v období vymezeném druhou polovinou 80. let a první polovinou let 90. Zvláštní důraz je kladen na faktor vlivu Sovětského svazu na zahraničněpolitická rozhodnutí Finska v této klíčové době, kdy mezinárodní systém procházel významnou proměnou. Jedná se o příspěvek k probíhající debatě s ambicí analyzovat dnes dostupné materiály k tomuto tématu, protože komplexní analýza se zaměřením na toto klíčové období finské zahraniční politiky a na to, jakým způsobem bylo ovlivněno vývojem v Sovětském svazu, v českém prostředí chybí.

V práci se pokusím potvrdit hypotézu, že za změnou, kterou zahraniční politika Finska ve sledovaném období prodělala, stojí vnitřní vývoj v Sovětském svazu a jeho postoj k Finské republice. Předpoklad je, že zahraniční politika Finska byla velmi silně závislá na postoji Sovětského svazu a s tím, jak se postoj Sovětů k Finsku měnil, byla možná také proměna finské zahraniční politiky.

Základní titul, se kterým jsem pracoval, je dizertační práce Michala Částka *Přistoupení Finska k Evropské unii: analýza určujících faktorů pro integraci Finska do Evropských společenství/Evropské unie*. Tato práce s vcelku širokým záběrem se nezaměřuje pouze na období přístupu Finska do Evropské unie, ale sleduje finský vývoj poměrně hluboko do minulosti. Není také zaměřená výhradně na finský pohled, naopak přináší i detailní informace o vývoji regionů, které finský vývoj ovlivnily, ať už je to Švédsko, Sovětský svaz, či Pobaltí. Přínosem mi bylo zejména velké množství faktografických dat i oblasti historie i ekonomického vývoje. Vzhledem ke svému přehledovému charakteru posloužila také jako podklad pro orientaci v tématu. Pro pochopení historického pozadí a politického vývoje Finska v 80. letech (tedy v první polovině mnou sledované doby) mi posloužila kniha od Martti Häikia *A Brief History of Modern Finland*. Ačkoli v ní autor nejde příliš do hloubky a sledované problémy spíše popisuje, než analyzuje, je přínosná zejména pro svou přehlednost a jednoduchou fakticitu.

Cituji také monografii *Finland in the New Europe* Maxe Jakobsona, dlouholetého pracovníka finského ministerstva zahraničí, spolupracovníka prezidenta Kekkonena a bývalého velvyslance Finska při OSN. Tato publikace s určitým časovým odstupem popisuje a vysvětluje finskou zahraniční politiku a postavení Finska na mezinárodní scéně od druhé světové války do 90. let. Autor nepostupoval striktně chronologicky, ale zaměřoval se spíše na vybrané problémy. Nejedná se o přísně akademickou práci, neboť je proložena osobními dojmy, často je v ní také patrná předpojatost k určitým problémům (příkladem může být finská zahraniční politika během doby studené války, kterou autor od počátku hájí), což je pravděpodobně zapříčiněno osobní angažovaností autora na zkoumaných problémech. Přesto a právě proto je kniha zdrojem zajímavých faktů, důležitých postřehů a unikátních vhledů.

Jako hlavní materiál pro analýzu mi posloužily studie většinou finských vědců, týkající se finské zahraniční politiky, jejího vývoje a dalšího směřování, uveřejněné převážně v ročence Finského institutu zahraničních věcí. Jedná se o různé analýzy prováděné jak akademiky, tak aktéry soudobého dění. Jejich společným rysem je, že mají velmi malý odstup od analyzovaných problémů, často se vyjadřují k událostem starým pouze pár měsíců. Je tak dobře vidět vývoj ne jen zahraniční politiky Finska, ale i jak byla v té době reflektována.

Významným primárním zdrojem informací mi byly i politické paměti bývalého finského prezidenta Mauna Koivista zapsané v jeho knize *Witness to History. The Memoirs of Mauno Koivisto – President of Finland 1982-1994*. Přestože se jedná o paměti vrcholného politika, drží se autor velmi jednoduchého popisu důležitých událostí tak, jak je prožil, včetně všech zákulisních jednání, osobních politických rozhovorů atd. Kniha není psána jako historický přehled, a tak je pro její pochopení nutné znát popisované události, případně si je ověřovat v jiných typech publikací. To však autorovi umožnilo věnovat se čistě záležitostem, ve kterých se osobně angažoval a přiblížit je o to důkladněji. Cenné pro účely této práce je také to, že se autor vesměs zdržel zpětného hodnocení a naopak vysvětluje vše ze svého tehdejšího pohledu.

Text bakalářské práce není řazen striktně chronologicky, první kapitola se přesto zabývá úvodem do problematiky sahajícím ke kořenům finské studenoválečné zahraniční politiky. V její druhé části je poté vylíčena postupná proměna této politiky, která proběhla v 80. letech, jako základ následné analýzy. Druhá kapitola se zaměřuje

na koncept finské neutrality, jeho dopady na zahraniční politiku a mezinárodní postavení Finska a vývoj, kterým neutralita prošla do roku 1992. Třetí kapitola se věnuje otázce sovětsko-finských vztahů a jejich implikací na vývoj finské zahraniční politiky. Sleduje současně proměnu těchto vztahů a zahraniční politiky severského státu. Čtvrtá kapitola se věnuje otázce finského zapojení se do evropské integrace a analyzuje faktory, které významně ovlivnily vývoj finského přístupu k této otázce.

1 Vývoj zahraniční politiky do počátku 90. let

1.1 Paasikiviho-Kekkonenova linie zahraniční politiky

Finská zahraniční politika a celá politická scéna se začala v průběhu 80. let výrazně měnit. Jedním z důležitých faktorů v tomto procesu byl prezident Mauno Koivisto, který od roku 1981 vystřídal nemocného Uhro Kekkonena.¹ Koivisto přinesl do finské politiky nový přístup k postavení prezidenta. Nezasahoval tak výrazně do fungování vlád a nepoužíval jako jeho předchůdce zahraniční politiku pro vnitropolitické machinace – nechával politickému dění v zemi volnější průběh a distancoval se tak od Kekkonenova autoritářského přístupu. Díky tomu začaly být vlády stabilnější, Sorsova vláda sestavená po volbách 1983 vládla po celý svůj čtyřletý mandát a stala se tak do té doby nejdéle úřadující vládou finské historie.

Pokračoval však v základu ve směřování zahraniční politiky, tzv. Paasikiviho-Kekkonenově linii, tedy prosazování neutrality, ale zároveň udržování přátelských vztahů se Sovětským svazem. Tato politika vznikla v době po druhé světové válce za prezidenta Paasikiviho v situaci, kdy Finsko stálo na straně poraženého Německa, i když finské území nebylo po válce Spojenci okupováno. Na rozdíl od svých severských sousedů tak nemělo podporu západních spojenců a hrozila mu ztráta nezávislosti, jako mnoha dalším zemím v blízkosti Sovětského svazu.

Za této situace tedy byla dohoda zpečetěná Smlouvou o přátelství, spolupráci a vzájemné pomoci z dubna roku 1848, na které byla založena finská zahraniční politika po dalších více než 40 let, viděna jako finské vítězství a určitá záruka nezávislosti Finska. Tato smlouva zavazovala Finsko k neutralitě a povinnosti bránit své území proti útoku třetích stran, stejně jako nepřipustit použití finského území pro útok na Sovětský svaz. Garantem tohoto stavu byl pro Sověty článek o možné vojenské asistenci. Pokud tedy dokáže Finsko přesvědčit Sovětský svaz, že je ochotné a schopné bránit své území proti možné německé agresi, respektive proti státům NATO či jiným nepřátelům Sovětského svazu, může si zachovat svobodu v ostatních oblastech. Přesto tyto záruky byly pro Finsko dvousečné, protože smlouva nechávala prostor pro interpretaci toho, za

¹ Tuto funkci tehdy premiér Koivisto začal vykonávat po odstoupení prezidenta Kekkonena. Ten se své funkce musel vzdát ze zdravotních důvodů. Ústava Koivistovi úřad garantovala pouze do nových voleb, jež se konaly v lednu 1982, ve kterých však bez větších problémů zvítězil.

jakých podmínek je nutná vojenská asistence Sovětského svazu – přítomnost sovětských vojsk by s největší pravděpodobností byla prvním krokem k faktickému podrobení si země.

Z této vratké výchozí pozice tedy pramenila touha po dobrých vztazích s Moskvou, již po prezidentu Paasikivim převzal v roce 1956 také jeho nástupce Uhro Kekkonen. Z různých důvodů a v rozličných podmínkách se Finsku postupně udržováním přátelských vztahů, předvídatelné zahraniční politiky a věrohodné obranné síly dařilo vymaňovat z vlivu Sovětského svazu, nejdříve navrácením námořní základny v Porkkale v roce 1955 a vstupem do Organizace spojených národů a Severské rady (tedy s výjimkou vojenské spolupráce) o rok později.

Silným impulsem pro posílení finské pozice byl také nebývalý růst hospodářství – exporty se dostaly na předválečnou úroveň v roce 1950, hrubý národní produkt se od roku 1948 do roku 1960 téměř zdvojnásobil.² Paradoxně k tomuto rozvoji přispěly válečné reparace, které, placené ve zboží, nuceně rozběhly strojírenský průmysl, zvlášť výrobu lodí. Do této doby byla téměř polovina obyvatel zaměstnána v zemědělství a lesnictví, vývoz dřeva a souvisejících produktů tvořil čtyři pětiny exportu země.³ Sovětský svaz si na dodávkách z Finska vytvořil určitou závislost, po splacení reparací pokračoval import na základě bilaterálních obchodních smluv. Přestože původní záměr byl nejspíš připoutat si Finsko hospodářsky, výsledek byl úplně opačný – díky rychlé industrializaci, diverzifikaci exportu a zajištění chráněného odbytiště se ekonomika země stala oporou její nezávislosti a později i cestou k prohlubování pout se Západem.

Důležitým prvkem poválečné zahraniční politiky a celé politické scény bylo někdy až vášnivé lpění na neutralitě, a to zvláště v konfliktech mezi Východem a Západem. Finská neutralita se kvůli tenké linii, po které muselo Finsko v poválečné době jít, v určitých ohledech zásadně liší od neutrality jiných zemí. Jak trefně shrnul Max Jakobson, Finsko mělo dvě tváře. K Západu říkalo: Jsme neutrální, tedy nezávislá, demokratická země, ne sovětský satelit. Na Východ byla zpráva: jsme neutrální – nepřidáme se k vašim nepřátelům, a pokud se vás pokusí napadnout přes Finsko, budeme se bránit a dokážeme to.⁴ Neutralita tedy byla víc než co jiného nástrojem,

² Martti Häikiö. *A Brief History of Modern Finland*. Lahti: University of Helsinki, 1992, s. 35.

³ Max Jakobson. *Finland in the New Europe*. Center for Strategic and International Studies Westport: Praeger, 1998, s. 90.

⁴ *Ibidem*, s. 74.

kterým se Finsko snažilo udržet nezávislost. Tento přístup se však nesetkal ani na jedné straně s úplným pochopením. Pro Západ byla podezřelá finská přizpůsobivost Moskvě a „preventivní diplomacie“ prezidenta Kekkonena, tedy snaha zabránit již samému vzniku třecích ploch mezi oběma státy, kdy často docházelo k ústupu běžné politické soutěže do pozadí pod vahou zahraničně-politických zájmů (interpretovaných prezidentem). Sovětský svaz se na druhé straně, až do roku 1989 nespokojil s prostým konstatováním finské neutrality a nechával si (ať už z nedůvěry či touhy po dominanci) otevřená zadní vrátka pro intervenci.

1.2 Proměna mezinárodního prostředí ve druhé polovině 80. let

Ve druhé polovině 80. let se výchozí pozice finské zahraniční politiky začala zásadně strukturálně měnit. Významně se na tom podílely hospodářské problémy Sovětského svazu, díky kterým začal rychleji klesat objem vzájemného obchodu. Díky plánovanému, bilaterálnímu charakteru obchodu se Sovětským svazem a vzhledem k tomu, že snaha udržet vzájemný obchod na dobré úrovni měla politickou podporu v obou zemích, bylo mnoho finských společností schopno exportovat velké množství zboží bez příliš velké konkurence a s dobrým ziskem.

Nicméně s rostoucími ekonomickými problémy v Sovětském svazu, s nimiž kontrastoval výrazný ekonomický boom Finska, začalo procento finského celkového exportu do Sovětského svazu klesat – z přibližně 20% v polovině 80. let na 15% v roce 1988 a méně než 10% na počátku roku 1991.⁵ Příčinou tohoto propadu byla na jednu stranu intenzivnější integrace se zeměmi Evropských Společenství (ES) a liberalizace vzájemného trhu, na straně druhé zhoršující se výkon sovětské ekonomiky. Kromě toho se ve druhé polovině 80. let začaly snižovat ceny ropy a souvisejících produktů. Ty tvořily největší část finských importů ze Sovětského svazu – snížení jejich ceny tedy vedlo k oslabení sovětské pozice vůči Finsku ve vzájemném obchodu, což také vedlo k jeho omezení.⁶ Častou překážkou obchodu byla také přebujelá byrokracie, nefunkční

⁵ Martti Häikiö. *A Brief History of Modern Finland*, s. 117.

⁶ Michal Částek. Integrovaná politika Finska od druhé světové války do konce 80. let 20. století. IN: *Studia Territorialia*. Č. 10, 2007, s. 32.

komunikační služby a restriktivní zákony na straně Sovětského svazu – strukturální problémy, které bránili efektivnímu rozvoji zahraničních (finských) investic a obchodu.⁷

Gorbačovovy velké reformy nebyly tyto problémy schopné vyřešit. Konečnou tečkou za érou dominance Sovětského svazu ve finských exportech bylo zrušení clearingového systému, od roku 1947 fungujícího na základě bilaterálních dohod uzavíraných na pětileté období, kdy až na jeho konci docházelo k vyrovnání účtů mezi oběma zeměmi, a zavedení systému volně směnitelných měn na počátku roku 1991. V polovině roku muselo být od tohoto systému dočasně částečně upuštěno, z velké části kvůli nedostatku zahraničních deviz v Sovětském svazu. Svou roli sehrála i decentralizace sovětského zahraničního obchodu a vzhledem k nízkému výkonu ekonomiky i celkový pokles sovětských importů. Rapidní pokles až na 5%⁸ z celkového finského exportu přišel s rozpadem Sovětského svazu – nejistota dalšího vývoje vnitřní i zahraniční politiky Ruské federace jako hlavního dědice Sovětského svazu (podle soudobých odhadů ruských expertů 78% všech sovětských exportů a 67% importů za rok 1991 pocházelo z Ruské federace)⁹ spolu s celkovým zmatkem v zemi souvisejícím s přechodem na tržní ekonomiku efektivně zneutralizovala politickou vůli silnou zvláště u představitelů Finska k opětovnému navýšení vzájemného obchodu.¹⁰

Na druhé straně svou roli v poklesu podílu finských exportů do Sovětského svazu sehrála i stále užší a významnější spolupráce západoevropských států v oblasti ekonomické integrace. Od liberalizace finského zahraničního obchodu a přidružení se k Evropskému sdružení volného obchodu (ESVO) počátkem 60. let začal výrazně stoupat podíl exportu do těchto zemí. Ještě důležitějším obchodním partnerem byly ostatní severské země v čele se Švédskem, se kterými Finsko uzavřelo postupně ne jen dohodu o bezcelním obchodu, ale také o volném pohybu osob. V roce 1974 vstoupila v platnost také dohoda o volném obchodu se zeměmi Evropského hospodářského

⁷ W. R. Mead. Finland in a Changing Europe. IN: *The Geographical Journal*, č. 3/1991, s. 307-315. Dostupné na: <http://www.jstor.org/stable/635504>. S. 309.

⁸ Paavo Liponen. Finnish Neutrality and EC Membership. IN: *Neutral States and the European Community*. Ed. Sheila Harden. London: Brassey's, 1994, s. 72.

⁹ Timo Valtonen. Economic Relations between Finland and Russia: Business, Social Work or Debt Collecting?. IN: *Yearbook of Finnish Foreign Policy. 1992*. Ed. Jyrki Iivonen, s. 19-26. Helsinki: Finnish Institute of International Affairs, 1992, s. 21.

¹⁰ Viz proslov prezidenta Finské republiky Mauna Koivista z 29. června 1991 v Kremlu. (Speech by Mauno Koivisto, President of the Republic of Finland in the Kremlin on June 24, 1991. IN: *Yearbook of Finnish Foreign Policy. 1991*. Ed. Jyrki Iivonen, s. 54-55. Helsinki: Finnish Institute of International Affairs, 1991, s. 54).

společenství, která ještě více posílila ekonomické vazby se západními zeměmi. Díky těmto dohodám a rostoucí ekonomické integraci si Finsko udrželo konkurenceschopnost, tyto faktory navíc přispěly k industrializaci finské ekonomiky a diverzifikaci exportu, po válce z více než 90% tvořeného výrobky dřevařského průmyslu.¹¹ Úměrně k nárůstu ekonomického propojení se západní Evropou a Spojenými státy také klesala ekonomická závislost Finska na Sovětském svazu.

Kromě vlivu změnivších se ekonomických faktorů na utváření zahraniční politiky proběhla zásadní proměna s odstoupením Uhro Kekkonena z pozice prezidenta. Mauno Koivisto, jeho nástupce, upustil od silného direktivního ovlivňování vnitřní politiky za účelem prosazení zahraničně-politických cílů země. Postavil se ale za zachování dosavadní linie. Kromě těchto vnitřních změn se však začalo měnit i mezinárodní prostředí, ve kterém finští politici pracovali. Za Gorbačova v Sovětském svazu nezačaly jen ekonomické reformy, ale i celková změna přístupu k mezinárodním vztahům. Ať už pramenila ze snahy zlepšit sovětský obraz ve světě (hlavně západním), nebo z ekonomických důvodů a sociální a politické nestability, sovětský přístup k většině blízkých zemí se výrazně změnil. V případě Finska Sovětský svaz upustil od politiky nátlaku a „vyhrožování“ vojenskou spoluprací, což nejjasněji vyjádřil sám Gorbačov na státní návštěvě Finska ke konci roku 1989, kde jednoznačně uznal neutralitu Finska bez dalších podmínek.¹²

Do této doby byl základní premisou, ze které finská zahraniční politika vycházela a kterou byla definována, zaprvé globální konflikt mezi dvěma velmocemi a jejich spojenci a zadruhé snaha Sovětského svazu kontrolovat své hranice i státy, které s ním sousedí. Ve chvíli, kdy se tento globální systém začal hroutit, začal být přehodnocován i pohled na finskou zahraniční politiku. V 80. letech se objevují jedny z prvních vážně braných kritik Smlouvy o přátelství, spolupráci a vzájemné pomoci z roku 1948. V roce 1982 ji jakožto nástroj bezpečnostní politiky neaktuální a neefektivní označil profesor politologie na univerzitě v Turku Dag Anckar, který zakládal své argumenty z velké části na článku profesora Helsinské univerzity Osmo Jussila z roku 1978. Zpochybňoval tuto smlouvu jako záruku finské neutrality – její uplatnění by totiž mohlo naopak zatáhnout Finsko do konfliktu velmocí. Ani jako řešení

¹¹ Martti Häikiö. *A Brief History of Modern Finland*, s. 35.

¹² Viz Finsko-sovětská deklarace z 26. října 1989 a projev Michaila Gorbačova ve Finském sálu 26. října 1989 (viz například *Helsingin Sanomat* z 27. října 1989).

bezpečnostního dilematu v otázce dlouhé hranice s velkým východním sousedem neposkytovala podle Anckara žádné záruky, neboť nenechávala reálnou možnost odmítnout sovětskou vojenskou přítomnost, ve chvíli, kdy by na ní Moskva opravdu trvala.¹³ Tato kritika a následná debata byla oficiálními autoritami silně odmítnuta a nově inaugurovaný prezident Mauno Koivisto smlouvu rezolutně podpořil jako nejlepší řešení pro oba partnery, s tím, že neztratila nic ze své aktuálnosti. Je možné, že jeho silná podpora smlouvy byla cílena více pro sovětské pozorovatele než domácí scénu, oficiální postoj však v každém případě zůstal nezměněný.

Jasně viditelným se v tomto případě prokázal charakteristický znak zahraniční politiky země v celé době studené války – všechny zahraniční styky byly vedeny výhradně vládami, které v této otázce diktovaly postoj občanům namísto formování politiky na základě svobodné volby občanů, jak bývá pro demokracii obvyklé. Vidíme zde také určitou míru autocenzury; mnoho vědců se rozhodlo problémem příliš nevířit ve prospěch zachování obrazu stability v otázce dalšího směřování zahraniční politiky. Znovu byla tato diskuze otevřena až v létě roku 1989 se závěry vědce Jyrki Iivonena, že smlouva musí být přehodnocena vzhledem k měnící se mezinárodní situaci. Základní východisko v následné debatě nebylo zrušení smlouvy či její nahrazení smlouvou pozměněnou. První bod byl většinou viděný jako nerealistický vzhledem k bezpečnostním zájmům Sovětského svazu. Otevření nových vyjednávání se zdálo jako příliš náročná varianta, u které by se Finsko mohlo ocitnout v nevytouženém boji o zachování tváře. Podle Paavo Liponena, ředitele Finského institutu mezinárodních vztahů, by bylo příliš riskantní manipulovat s tímto osvědčeným základním kamenem finské zahraniční politiky.¹⁴ Oficiální linie zůstávala stále v opozici vůči jakýmkoliv změnám v textu či interpretaci tohoto zásadního dokumentu. Podle ministra zahraničí Pertti Paasia byla smlouva více než jen její text – představovala určitý druh instituce ve finské zahraniční politice.¹⁵

¹³ Mikko Majander. The Finnish-Soviet Treaty of Friendship, Cooperation and Mutual Assistance in Finland under President Koivisto: Two Rounds of Discussion. IN: *Yearbook of Finnish Foreign Policy. 1991*. Ed. Jyrki Iivonen, s. 32-40. Helsinki: Finnish Institute of International Affairs, 1991, s. 32.

¹⁴ Ibidem, s. 35-36.

¹⁵ Ibidem, s. 36.

2 Finská neutralita jako omezení zahraniční politiky

2.1 Finská neutralita: Zvláštní případ

Neutralita je koncept, který začalo Finsko rozvíjet až po konci druhé světové války. Jedna z prvních zmínek o neutrálním Finsku je zapsána v preambuli Smlouvy o přátelství, spolupráci a vzájemné pomoci mezi Finskem a Sovětským svazem z roku 1948. Za skutečně neutrální se často Finsko začíná považovat až rokem 1956, kdy Rudá armáda opustila základnu v Porkkale, kde udržovala posádku od uzavření příměří v roce 1944. V souvislosti s finskou zahraniční politikou po druhé světové válce se často hovoří o silně pragmatickém přístupu – finská neutralita vychází právě z tohoto pohledu na mezinárodní postavení a zahraniční politiku. Finové byli ve svém přístupu velmi důkladní a převzali podmínky, které jim nadiktovala tehdejší mezinárodní situace a geopolitická pozice státu, za své – neutralita se tak stala nedílnou součástí finské zahraniční politiky a postupem času zakořenila natolik, že spoluvytvářela finskou identitu.

Přesto se nejednalo o „klasickou“ neutralitu, jaká existovala například ve Švýcarsku či Švédsku, protože finská neutralita nebyla zakotvena v mezinárodním právu, ani nebyla plně uznávána nejmocnějšími státy světa. Sovětský svaz finské neutralitě nedůvěřoval a zpochybňoval ochotu a schopnost Finska se úspěšně bránit proti agresi jiných států. Na druhé straně západní státy vnímaly Finsko díky jeho zvláštním vztahům a smlouvě se články o možné vojenské spolupráci se Sovětským svazem jako součást sovětského bezpečnostního systému. Finové proto svou neutrální pozici museli neustále dokazovat, mluví se o neutralitě založené na pokračující sérii rozhodnutí.

Neutralita byla pro Finsko určitým kompromisem mezi plným zapojením se do západní Evropy, kam historicky, po kulturní stránce i z hlediska ekonomického modelu společnosti patřilo, jehož cílem bylo udržení dobrých vztahů se Sovětským svazem. Finská neutralita tak nevycházela z touhy izolovat se od světa, naopak podle oficiální interpretace měla sloužit jako nástroj, skrze který může Finsko působit na mezinárodní

úrovni. Toto se týkalo zejména politické dimenze mezinárodních vztahů, kdy se Finsko snažilo hrát aktivní roli mostu mezi Východem a Západem, se zjevnými úspěchy například v podepsání závěrečného aktu helsinské Konference o bezpečnosti a spolupráci v Evropě v roce 1975. Kromě toho se k finskému pojetí neutrality vázaly určité ideové postoje, které se finská zahraniční politika snažila aktivně prosazovat. Patřila mezi ně podpora demokracie a lidských práv, manifestovaná v působení Finska v Organizaci spojených národů. Proto se také finská armáda podílela na mnoha mírových misích OSN. Z vojenského hlediska pro Finsko neutralita neznamena demilitarizaci, pro udržení suverenity bylo naopak nutné držet si respekt budící a dobře vycvičenou armádu jako odstrašující prostředek proti případnému napadení. Kromě toho byla pro Finsko důvěryhodná obrana důležitá také jako vyjednávací prostředek ve vztahu se Sovětským svazem, od kterého vždy hrozila na základě Smlouvy o přátelství, spolupráci a vzájemné pomoci vojenská asistence, což by znamenalo omezení suverenity finského státu.

Na poli mezinárodních vztahů učinilo Finsko mnohé ústupky tím, že se snažilo držet stranou jakýchkoli západních aliancí, na druhou stranu v ekonomické sféře si podobně odtažitou pozici nemohlo dovolit. Integrační politika Helsinek vzhledem k západní Evropě nevycházela ani tak z domácích impulsů, jako spíše z nutnosti držet krok s hlavními konkurenty a obchodními partnery – Švédskem a Norskem. Brzy tedy musela finská vláda vyvinout teorii o nezávislosti zahraničního obchodu na zahraničně-politické orientaci státu tak, aby neutralita nestála v cestě sblížení tržů se západními státy. Přesto každý integrační krok a liberalizace obchodu se Západem vedl k ostré negativní reakci z Moskvy. Aby stát vyhověl jak svým důležitým ekonomickým, tak bezpečnostním zájmům, musel vždy dříve, než se mohl více sblížit se západními zeměmi, zlepšit své vztahy se Sovětským svazem a nabídnout stejné podmínky. Finsko se sice účastnilo integračního procesu, ale drželo si k širším evropským integračním snahám vlažný přístup – neiniciovalo hlubší spolupráci a přizpůsobovalo se jen v případech nutnosti. Tento postup byl umožněn z velké části prostoupením zahraničně-politické doktríny Paasikiviho-Kekkonenovy linie napříč celou společností, která tak byla ochotná obětovat část svého potenciálního hospodářského profitu za účelem

udržení dobrých vztahů se Sovětským svazem.¹⁶ Zajímavé je, že většina společnosti s touto skutečností souhlasila a byla spokojená s výsledky práce vládního oddělení zahraničních věcí, jak ukazuje průzkum zveřejněný v roce 1989 Pertti Alanem – od 60. let až do konce 80. let považovalo více než 84% společnosti výsledky zahraniční politiky za dobré. Náhled na Smlouvu o přátelství, spolupráci a vzájemné pomoci vzhledem k mezinárodnímu postavení Finska se dokonce s průběhem času u veřejnosti zlepšoval – v roce 1964 řeklo 57% dotázaných, že má smlouva pozitivní efekt, v roce 1980 to bylo 79% dotázaných a v roce 1986 již 83% respondentů. Zajímavý je také fakt, že tato podpora byla srovnatelná napříč celou společností, bez ohledu na stranické preference.¹⁷ Vyplývá z toho, že stejně jako představitelé země i finská veřejnost přijala pragmatický náhled na mezinárodní postavení země. Postupem času si tento postoj natolik osvojila, že se stal její téměř nedílnou součástí.

2.2 Redefinování konceptu neutrality

Vzhledem k tomu, že neutralita byla Finsku de facto nadiktována geopolitickou situací po druhé světové válce, je vcelku překvapivé, jak silnou roli zastávala na konci 80. let v povědomí finské veřejnosti. V době ustupujícího sovětského tlaku a minimální snahy sovětského vedení ovlivňovat finskou vnitřní či zahraniční politiku byla politická neutralita natolik zakořeněná, že stála jako silný argument proti jakékoliv politické integraci s jinými státy. Tento postoj byl udržován i přes zrychlený vývoj integrace v zemích ES. Finsko však stejně jako ostatní členové ESVO (mezi nimi i další evropské neutrální státy, tedy Rakousko, Švýcarsko a Švédsko) stálo o propojení hospodářských prostorů obou bloků. Ve druhé polovině 80. let totiž panoval strach z uzavření ekonomického prostoru ES poté, co bude dokončeno vytváření jednotného trhu států Společenství. V této době již bylo Finsko schopné jednat v mezinárodní sféře v ekonomických otázkách nezávisle na své politice neutrality, zastávalo proto multilaterální přístup k jednání s ES na bázi vyjednávání mezi ESVO a ES za účelem

¹⁶ Michal Částek. *Přistoupení Finska k Evropské unii: analýza určujících faktorů pro integraci Finska do Evropských společenství/Evropské unie*. Praha: Univerzita Karlova. Fakulta sociálních věd. Institut mezinárodních studií, 2005, s. 83.

¹⁷ Parri Alanen. The Evolution of Opinions about Foreign Policy in Finland – from the 1960's till the 1980's. IN: *Yearbook of Finnish Foreign Policy. 1988-1989*. Ed. Paavo Liponen, s. 29-33. Helsinki: Finnish Institute of International Affairs, 1989, s. 29-32.

vytvoření Evropského hospodářského prostoru, který by mohly sdílet oba spolky. Podporovalo také užší spolupráci na jednotném postupu vůči ES. Jak však jasně definuje zpráva vlády s názvem „Finsko a integrační proces západní Evropy“ předložená 1. listopadu 1988 finskému parlamentu, o plné členství a bližší spolupráci v oblastech zahraniční a bezpečnostní politiky, kterou budoucí vývoj Společenství předpokládal, stát neměl zájem.

První pochyby o dosavadním pojetí neutrality a finské zahraniční politiky se objevily na veřejnosti v akademické debatě ve chvíli, kdy začalo být jasné, že dosud neutrální Rakousko podá přihlášku do ES. V květnu 1989 uspořádal Finský institut mezinárodních věcí seminář, který se zabýval otázkou výhod neutrality v integrované Evropě. Vědci zde diskutovali o měnícím se mezinárodním uspořádání a možnosti vymizení konfliktu mezi Východem a Západem z hlavních témat světové politiky. Profesor Raimo Väyrynen zde vyjádřil myšlenku, že dosavadní model neutrality založený na balancování mezi dvěma soupeřícími supervelmocemi přestává být výhodný kvůli změně tohoto mezinárodního systému. Podle jeho mínění přestala být neutralita a zapojení se do mezinárodních struktur vzájemně se vylučující možností.¹⁸

Velmi jasně do této debaty promluvil doktor Esko Antola, podle nějž docházelo především díky proměně, kterou Sovětský svaz prošel, a stahování americké vojenské přítomnosti z Evropy k zásadní změně základních premis, ze kterých vycházela dosavadní linie finské zahraniční politiky. Z jeho pohledu začínala Evropská společenství přebírat úlohu zajišťování bezpečnosti v Evropě, což Finsko nemohlo ignorovat. Podle tohoto pragmatického přístupu Finsku neutralita přestávala sloužit jako účinný nástroj zahraniční politiky, protože koncepce neutrálních zemí je založená na balancování vojensky silných států a jejich měnících se koalic, tak jak tomu bylo typicky v 19. století, kdy válka byla legitimním nástrojem zahraniční politiky. Od té doby byla agresivní válka a vojenské porušení suverenity jiného státu prohlášeno za nelegitimní. Také mocenský souboj, který se odehrával během studené války, se ve své podstatě lišil od systému, kde by neutrální státy hrály důležitou roli – není už založený na střetech obou mocností, ale měření sil se odehrává na úrovni odstrašujících prostředků, jakými jsou například nukleární zbraně.¹⁹ Na přelomu 80. a 90. let začalo

¹⁸ Mervi Porevuo. Finnish Neutrality and European Integration. IN: *Yearbook of Finnish Foreign Policy. 1988-1989*. Ed. Paavo Liponen, s. 18-22. Helsinki: Finnish Institute of International Affairs, 1989, s. 20.

¹⁹ Paavo Liponen. Finnish Neutrality and EC Membership, s. 86.

být jasné, že systém bezpečnosti v Evropě v budoucnu již nebude založený na vojensko-politickém vyvažování dvou soupeřících celků, ale na vzájemné provázanosti a závislosti jednotlivých států. Pro Finsko bylo tedy dle zastánců tohoto přístupu klíčové zapojit se do tohoto procesu a přizpůsobit pojetí neutrality měnícím se geopolitickým podmínkám.

Na druhé straně politické vedení země většinou zastávalo pozici, že neutralita je základní princip, kterého se Finsko nesmí vzdát a to včetně zvláštního přístupu k Sovětskému svazu a podle Paava Väyryнена také zvláštní neutrality v obchodní politice, tedy rovnoměrného obchodu se všemi oblastmi v okolí. Tento přístup Paavo Liponen označuje za fundamentalistický. V tomto ohledu je zajímavé, že právě neutralita a nutnost jejího zachování, zvláště s ohledem na jednání Sovětského svazu, byla často použita jako argument pro podporu různých domácích politik či kandidátů. Z toho je jasně patrné, že zájem finských politiků dosáhnout pro svou zem v Sovětském svazu uznání neutrality byl snadno zneužitelný jako nástroj, jakým mohli představitelé a například bezpečnostní složky Sovětského svazu silně ovlivňovat finskou domácí politikou scénu.

Zásadní událostí, která vedla k první změně postoje finských politických elit, byla dohoda velmocí na sjednocení Německa v létě 1990. Na základě ní finská vláda v září téhož roku unilaterálně zrušila kapitoly pařížské mírové smlouvy z roku 1947 týkající se vojenských omezení a části Smlouvy o přátelství, spolupráci a vzájemné pomoci se Sovětským svazem z roku 1948 označující Německo jako potenciálního nepřítele obou států byly označeny za zastaralé. Jednalo se o zásadní krok finské zahraniční politiky, a to i z toho důvodu, že šlo o jednostranné řešení, o kterém byla sice Moskva informována, ale žádné konzultace v tomto směru neproběhly. Dalším důvodem, proč by se tato událost dala považovat za zlomovou je reakce ze Sovětského svazu, jehož kritika se omezila na článek v deníku *Izvestija*, kde byl odsouzen jednostranný postup Finska. Většina sovětských komentátorů pouze zdůraznila důležitost smlouvy pro vzájemné vztahy obou států – stejné ujištění dal sovětům i prezident Koivisto, když ve finském deníku *Helsingin Sanomat* potvrdil platnost a důležitost smlouvy: „Vláda potvrzuje, že i ve změněných podmínkách si základní obsah Smlouvy o přátelství, spolupráci a vzájemné pomoci zachovává svou platnost. (...)“

Smlouva jako taková stále odpovídá finským zájmům.“²⁰ Skutečnost, že až do nezdařeného pokusu o převrat v Sovětském svazu zachovávalo Finsko Smlouvu mezi prioritami své zahraniční politiky, svědčí o opatrnosti, kterou tento stát stále vykazoval vůči svému většímu sousedovi. Na druhou stranu je v tomto kroku jasně patrné vítězství pragmatického přístupu k zahraniční politice.

Dalším velkým šokem pro dosavadní politiku neutrality byla žádost Švédska o vstup do Evropských společenství. Švédsko bylo zaprvé jeden z evropských neutrálů – jeho rozhodnutí o zapojení se do nadnárodních struktur, jejichž konečným cílem bylo vytvoření ekonomické a politické unie se společnou zahraniční a bezpečnostní politikou, znamenal velký otřes pro pojetí a definici neutrality jako takové. Pro Finsko byla však důležitější poloha Švédska a vzájemný blízký vztah obou zemí. Pokud by Finsko zůstalo mimo ekonomický a politický prostor integrované Evropy samo, jako jediné ze severských zemí, znamenalo by to pro tuto zemi citelnou izolaci. Řada lidí ve Finsku začala vnímat, že skončila éra polarity dob studené války a začala být nahrazována modelem centrum-periferie, kde v centru ležely velké státy Evropských společenství a na periferii se rázem ocitaly malé státy v jejich sousedství.

V roce 1992 se Helsinkám začalo zdát, že teprve nedávno plně uznaná a dosud tolik ceněná neutralita by mohla představovat pro Finsko v budoucnu značnou zátěž a ztrátu, pokud nebude její koncept přepracován.²¹ V očích mnoha, včetně prezidenta Mauna Koivista, však nešlo jen o hrozbu ekonomickou, ale i bezpečnostní. S koncem studenové polarity, rozpadem Sovětského svazu a následným problematickým vývojem v jeho nástupnických státech, zejména v největším Rusku, přestalo pro neutrální země platit, že nejlepší způsob zajištění si vlastní bezpečnosti před agresory a jinými hrozbami je zůstat mimo konflikty velkých mocností. Stejně tak se nedalo počítat s tím, že Rusko bude kvůli svému nestabilnímu vývoji a v tomto období silně odlišným zahraničněpolitickým prioritám stejným partnerem jakým byl Sovětský svaz. Nový model zaručení bezpečnosti evropským státům skýtala integrace – vzájemná závislost a propojení. Finsko proto začalo na základě závěrů Organizace pro bezpečnost a spolupráci v Evropě směřovat svou zahraniční politiku k zajištění kooperativních orgánů, pro práci zejména v otázkách krizového managementu a udržování míru.

²⁰ *Helsingin Sanomat*, 23. září 1990.

²¹ Stephen J. Blank. *Finnish Security and European Security Policy*, 1996, s. 3. Dostupné na: <http://handle.dtic.mil/100.2/ADA317733>.

Oficiální stanovisko nově formulované zahraniční politiky Finska vyjádřil prezident Koivisto na zasedání Evropského parlamentu v listopadu 1993.²²

V tomto novém pojetí obchodní a bezpečnostní politiky, která se prosadila ve finském vedení, je jasně patrné určité odpoutání se od závislosti zahraniční politiky na Sovětském svazu, respektive Rusku a konec institutu Smlouvy o přátelství, spolupráci a vzájemné pomoci, skrze který Finsko své důležité zahraničně-politické počiny provádělo. Finské vedení nově nechtělo vůči jiným státům postupovat z negativní motivace dané obavami z reakcí východního souseda a jeho vnitřního vývoje, ale pozitivní aktivní integrační snahy, která by upevnila finskou pozici mezi západoevropskými státy a posílila finské vazby k nim a naopak. Také by vytvořila bezpečný prostor pro rozvoj finské ekonomiky a společnosti a umožnila by Finsku skrze celoevropské struktury ovlivňovat vývoj celého společenství a jeho zájmových oblastí – tedy jeden z dlouhodobých cílů finské zahraniční politiky během finského působení v OSN, KBSE a dalších mezinárodních institucích jako neutrální stát.

²² Mauno Koivisto. Finland and the Evolution of Europe. IN: *Yearbook of Finnish Foreign Policy. 1993.* Ed. Jukka Salovaara, s. 68-70. Helsinki: Finnish Institute of International Affairs, 1993, s. 69.

3 Proměna finsko-sovětských vztahů

3.1 Základ finsko-sovětských diplomatických vztahů

Smlouva o přátelství, spolupráci a vzájemné pomoci mezi Finskem a Sovětským svazem sloužila Finsku po dlouhou dobu jako určitý pilíř zahraniční politiky. Právě v její preambuli bylo poprvé Finsko označeno jako neutrální stát, finská neutralita a Smlouva spolu byly tedy úzce provázány. Právě skrze svůj vztah se Sovětským svazem mohlo Finsko budovat svou vlastní identitu, kterou poté prezentovalo zbytku světa.

Vzhledem k tomu, že dobré vztahy s Moskvou zaručovaly po dlouhá léta stabilitu vývoje ve Finsku a jeho externí bezpečnost, není příliš překvapivé, že tento základní kámen vzájemných vztahů byl ušetřen až do počátku 90. let výraznější kritice – postoj oficiálních autorit k jakékoli debatě ohledně Smlouvy až do počátku 90. let se dá shrnout slovy premiéra Harriho Holkeri z roku 1988: „Čas od času slyšíme, že finsko-sovětská Smlouva o přátelství, spolupráci a vzájemné pomoci je zastaralá. Někteří experti věří, že neodpovídá dnešním změněným okolnostem a novým nárokům... Naštěstí jsou tyto typy diskusí především osobním přemítáním intelektuálů a postrádají jakoukoliv větší politickou důležitost.“²³ Ještě v březnu 1990 se prezident Mauno Koivisto zastával této smlouvy z roku 1948, jež dle jeho slov „prokázala svoji nadále trvající důležitost“,²⁴ a o rok později v červnu ji na státní návštěvě v Kremlu chválil jako potvrzení vzájemných dobrých vztahů, jež se vyvíjejí lépe než ve zbytku Evropy.²⁵

Nicméně již v září téhož roku, po znovusjednocení Německa, byla k jednostrannému vyhlášení finské vlády o zrušení podmínek a omezení mírové smlouvy z roku 1947 (jež byla až na pasáž o zákazu držení jaderných zbraní označena jako zastaralá) připojeno prohlášení, které poprvé zásadně měnilo finský výklad sovětsko-finské smlouvy z roku 1948 – tedy že její odkazování na Německo jako možného nepřítele obou států je již překonané. Byl to první krok vlády směrem, který naznačovala řada odborníků – připuštění, že tato tolik vychvalovaná smlouva je

²³ Mikko Majander. *The Finnish-Soviet Treaty of Friendship*, s. 32.

²⁴ Michal Částek. *Přistoupení...* S. 112.

²⁵ Proslov prezidenta Finské republiky Mauna Koivista z 29. června 1991 v Kremlu. (*Speech by...*, s. 55.)

zastaralá a nemá v moderním uspořádání světa místo. V té době ale nešlo o takto radikální krok; prezident Koivisto ujistil sovětskou stranu, že Smlouva stále zůstává klíčovou ve vztahu obou zemí a její základní obsah je stále platný a v nejlepším zájmu Finska. Většina expertů na zahraniční politiku byla s tímto řešením spokojena – projednávat změnu smlouvy by bylo obtížné, panoval také strach z vnitřní nestability Sovětského svazu a možných důsledků pro Finsko při otevřených jednáních. Max Jakobson, bývalý vyslanec Finska do OSN a veterán finské zahraniční politiky, dokonce mínil, že vyjednávání o změně by daly zbytečně novou důležitost smlouvě, která je naprosto zastaralá.²⁶

Tento krok byl učiněn se stejným zřetelem na sovětskou reakci jako na domácí scénu. Vzhledem k měnícím se evropským skutečnostem a rostoucí nespokojenosti zvláště mezi domácí inteligencí bylo nutné učinit v ohledu ke Smlouvě nějakou změnu. Finská strana o tom Moskvu dopředu informovala, přesto panovaly obavy z možné sovětské reakce. V té době však i v samotném Sovětském svazu probíhaly bouřlivé změny, tradiční bezpečnostní řešení začala být zpochybňována, a tak v polovině listopadu vyjádřil Eduard Ševarnadze, sovětský ministr zahraničí, na návštěvě jeho finského protějšku Partti Paasia v Moskvě spokojenost s finským řešením.²⁷

3.2 Nahrazení Smlouvy o přátelství, spolupráci a vzájemné pomoci

Skutečná veřejná debata o užitečnosti a osudu Smlouvy se naplno rozběhla až po srpnovém nezdařeném pokusu o převrat v Sovětském svazu. Do té doby panovala ve většině finské společnosti určitá shoda o tom, že je důležité nezpochybňovat oficiální zahraniční politiku vůči Sovětskému svazu z obav před reakcí mocného souseda. Srpnový puč výrazně urychlil změny a rozpad celého Svazu – nová svazová smlouva propagovaná prezidentem Michailem Gorbačovem, která měla posílit slábnoucí spojení mezi jednotlivými republikami, jím byla smetena ze stolu. Bezprostředně po potlačení pokusu o převrat byla zrušena také Komunistická strana Sovětského svazu, na konci srpna byly mezinárodně uznány za nezávislé pobaltské státy. Celý dezintegrační proces byl dokončen 8. prosince, kdy se představitelé Běloruska, Ukrajiny a Ruska dohodli na

²⁶ Mikko Majander. *The Finnish-Soviet Treaty of Friendship...*, s. 37.

²⁷ *Ibidem*, S. 38.

rozpuštění celého svazu, který mělo nahradit Společenství nezávislých států (SNS). Gorbačov jako prezident Svazu krátce nato podal demisi a celý politický útvar přestal existovat ke konci roku. Nezdařený puč také vzhledem k tomu, že se k moci a do důležitých pozic dostali noví lidé s odlišným smýšlením, výrazně změnil perspektivu, ze které bylo Sovětským svazem nahlíženo na Finsko. Nově jmenovaný ruský velvyslanec do Finska, Jurij Deržabin, se počátkem září vyjádřil kriticky k sovětsko-finské Smlouvě o přátelství, spolupráci a vzájemné pomoci a připustil, že jde o dokument z jiné doby, zrozený za velmi odlišných okolností. Navrhl dokonce, že nejlepším řešením bude vyjednat smlouvu novou.²⁸ Jednalo se o první otevřenou kritiku tohoto zásadního dokumentu ze sovětské strany.

Finsko ostře sledovalo vývoj v Sovětském svazu a podporovalo silně Gorbačovovo demokratizační úsilí. Během nezdařeného pokusu o převrat se rychle postavilo proti pučistům společně s dalšími severskými státy, ačkoli bylo kritizováno Dánskem pro příliš opatrný postoj.²⁹ Pro finskou diplomacii to byl bezprecedentní krok. Během studené války se Finsko úzkostlivě drželo linie nezasahování do vnitřních záležitostí jiných států, aby nebylo vtaženo do mocenského souboje a zároveň bylo chráněno před vnějšími zásahy do finské domácí politiky. Tento případ demonstruje celkový posun ve vztahu obou států: s měnícím se prostředím uvnitř Sovětského svazu, oslabením jeho pozice díky dezintegračním snahám jednotlivých republik a postupným posunem moci vytvářejícím pro nové lídry – národně orientované vlády svazových republik – nejistou pozici se Finsko odvážilo jednat daleko nezávisleji a více jako rovnocenný partner.

Po srpnovém neúspěšném pokusu o převrat se výrazně posunula dynamika vztahů mezi centrální svazovou vládou a vládou Ruska a dalších republik. Do této doby vycházela snaha o vyřešení vnitřních problémů Sovětského svazu více od centrální vlády v čele s Gorbačovem, ten však po srpnových událostech ztratil většinu podpory a s ním i jeho ideje. Vedení se stále jistěji začal ujímat Boris Jelcin jako představitel Ruské sovětské federativní socialistické republiky. Ruská vláda začala přebírat pravomoci i mezinárodní postavení Sovětského svazu, zpočátku však potřebovala především upevnit svou pozici doma i v zahraničí. Tato perioda přechodu umožnila

²⁸ Michal Částek. *Přistoupení...* S. 117.

²⁹ Mauno Koivisto. *Witness to History. The Memoirs of Mauno Koivisto – President of Finland 1982-1994*. London: Hurst & Company, 1997, s. 202.

Finsku změnit dynamiku vzájemných vztahů a začít jednat nezávisle na mínění Moskvy. Přesto zůstával prezident Koivisto opatrný, jak píše ve svých pamětech: „Připomněl jsem našemu ministru zahraničí, že Rusko nyní sice žádá ze všech stran uznání (*sovereignty*), ale jakmile se jeho administrativa dostane do jistější pozice, jistě se začne znovu chovat více jako velmoc.“³⁰ Ve vztahu k Moskvě se Finsko úspěšně snažilo jak vytvořit si dobré vztahy s ruskou vládou, tak udržet ty se sovětskou.

Projevilo se to i na projednávání nahrazení Smlouvy o přátelství, spolupráci a vzájemné pomoci, která byla vedena nejdříve s vládou Gorbačova, až po oficiálním rozpuštění Sovětského svazu byla jednání a samotná smlouva uzavřena s Ruskem jako jeho nástupnickým státem. Samotná jednání byla iniciována neveřejně prezidentem Koivistem, když v září navrhl Gorbačovovi, že by smlouva měla být upravena tak, aby odpovídala současné mezinárodní situaci a stavěla oba státy do rovnoprávnějšího postavení. Výchozím bodem pro jednání by mohla být smlouva mezi Sovětským svazem a Německem uzavřená na konci roku 1990. Na základě tohoto návrhu potom sovětský ministr zahraniční věcí Boris Pankin oficiálně oznámil na tiskové konferenci ve Stockholmu, že Sovětský svaz je připraven zahájit jednání o Smlouvě z roku 1948. Pro změnu smlouvy v té době však již existovala opora i v Sovětském svazu – nezávisle a bez znalostí instrukcí předaných Pankinovi navrhl jeho zástupce finskému ministru zahraničí, aby prezident Koivisto změnu smlouvy inicioval.³¹ Ještě v září začala jednání mezi oběma stranami. Finsko se rozhodlo založit své budoucí vztahy s východním sousedem na principu OSN a KBSE, podobně jako se to v té době dělo se vztahy Sovětského svazu s mnoha jinými evropskými státy. Otázka hranic byla z jednání vypuštěna. Finská vláda byla smířená se ztrátou, kterou zem utrpěla po druhé světové válce a nechtěla na toto téma zbytečně rozdmýchávat debatu, stejně tak se sovětská strana spokojila s úpravou hranic zakotvenou v mírové smlouvě z roku 1947. Výsledkem jednání byla „Smlouva o dobrém sousedství a spolupráci,“ která se odvolávala na principy závěrečného aktu KBSE a neobsahovala žádné vojenské klauzule. Smlouva nebyla nikdy podepsána, neboť v průběhu jednání začalo být jasné, že se Sovětský svaz jako subjekt mezinárodního práva rozpadne. Posloužila nicméně jako východisko pro následnou finsko-ruskou smlouvu uzavřenou 20. ledna 1992.

³⁰ Mauno Koivisto. *Witness to History*, s. 210.

³¹ *Ibid*, s. 110-111.

Tato dohoda změnila zásadně jak vztah mezi oběma státy, tak jejich vzájemné postavení. Smlouva o přátelství, spolupráci a vzájemné pomoci mezi oběma státy řadila Finsko do bezpečnostního systému Sovětského svazu, vytvořeného Stalinem (s fatálními následky pro samotný Sovětský svaz). S ukončením existence Svazu a uzavřením nové smlouvy s jeho hlavním nástupnickým státem Ruskem se od základů změnil i vztahy mezi oběma zeměmi. Smlouva z roku 1992 neobsahovala žádné kapitoly o vojenské spolupráci, odkazovala se na principy OBSE přijaté na konferenci v roce 1990. Oba státy se zavazovaly podporovat činnost OSN, deklarovaly společné hodnoty, z nichž mezi nejvýznamnější a nejodlišnější od minulosti patří podpora svobodného trhu a volného zahraničního obchodu. V otázce bezpečnosti si daly státy vzájemné záruky, že nepoužijí ani nenechají jiné státy použít jejich území pro vojenský útok proti druhé straně a v případě, že se objeví hrozba mezinárodnímu míru a bezpečnosti, případně dojde k ohrožení jedné ze stran, budou spolu oba státy konzultovat ohledně použití prostředků nabízených OSN či OBSE.

Tento nový trend ve vzájemných vztazích ještě důrazněji potvrdilo Ruské stanovisko k finské integraci v Evropských společenstvích, což byla pro Sovětský svaz vždy palčivá otázka. Místopředseda ruské vlády Burbulis prohlásil, že Rusko Finsko v této otázce podpoří, ať se rozhodne pro jakoukoli možnost. Velvyslanec Jurij Derjabin šel dokonce tak daleko, že nabádal Finy, aby si přiznali, že členství v ES je pro ně objektivní nutnost a že si Finsko nemůže dovolit zůstat stranou, izolované, zvláště po podání přihlášky Švédskem.³²

Také po hospodářské stránce šlo o výrazný předěl. Nová smlouva o obchodu a ekonomické spolupráci nahrazující předchozí úmluvy platné od roku 1947, dle kterých měly obě země mezi sebou zvláštní obchodní vztahy určované politickou vůlí spíše než tržními principy a potřebami jednotlivých obchodníků a investorů, totiž zavazovala obě země jednat na základě pravidel a ustanovení General Agreement on Tariffs and Trade (GATT). Východní obchod tvořil ve Finském zahraničním obchodě vždy zvláštní kategorii. Mnoho firem tohoto fenoménu využívalo a zdá se, že Finsko z tohoto uspořádání profitovalo více než Sovětský svaz, bilaterální podstata vzájemného obchodu a obchodní politiky také chránila mnoho podnikatelů před přílišnou konkurencí. Nové uspořádání obchodních vztahů vyžadovalo ustoupení od centrálního

³² Paavo Liponen. *Finnish Neutrality and EC Membership...*, s. 90.

řízení a plánované ekonomiky a vzájemného obchodu. V tomto by se mohlo zdát, že se Finsko se svým tržním hospodářstvím a zkušenostmi s otevřeným, dokonce bezcelním obchodem paradoxně ocitlo v pozici silnějšího státu.

4 Od neutrality k plnému členství v EU

4.1 Jednání o Evropském hospodářském prostoru – Švédský moment

Finský přístup k evropské integraci byl od jejího počátku po konci druhé světové války velmi zdrženlivý. Finská vláda se tak snažila udržet důvěru Sovětského svazu ve vlastní bezpečnost. Přesto byla po ekonomické stránce evropská situace taková, že si Finsko nemohlo dovolit zůstat stranou integračních procesů, z nichž nejvýraznějším bylo pravděpodobně Evropské sdružení volného obchodu (ESVO), jehož plnoprávným členem se Finsko se souhlasem Sovětského svazu stalo v roce 1986 po tom, co bylo více než dvacet let přidruženým členem. Koncem 80. let se ESVO ocitlo v obtížné pozici – Evropská společenství, sdružující většinu států Evropy, začala přesouvat svou pozornost z pouhé ekonomické integrace k integraci politické a ke stále těsnější unii. Pro okolní státy tedy vyvstalo nebezpečí vytvoření jakési „pevnosti Evropa“, na jejíž trhy by pro okolní státy bylo obtížné proniknout. Podle mnohých analytiků hrozila také reálná hrozba, že státy mimo Společenství skončí na periferii, bez možnosti jakkoli ovlivnit evropský vývoj.

Rakousko toto nebezpečí vyřešilo v roce 1989 podáním přihlášky do ES. Komise ES se však obávala příchodu nových členů v době složitého prohlubování vnitřní integrace, její předseda Jacques Delors proto navrhl vytvoření společných orgánů pro ES a ESVO, které by měly pomoci se vzájemným propojením obou bloků. Z jeho návrhu se zrodil projekt Evropského hospodářského prostoru (EHP), jež znamenal pro země ESVO možnost většího zapojení se do budování evropského volného trhu bez závazků plynoucích z plného členství. Pro Finsko to byla v té době více než přijatelná varianta, stalo se tedy jedním z hlavních podporovatelů této myšlenky a jednotného postupu ESVO ve vyjednáváních. EHP dával státům mimo ES i určitou možnost ovlivnit politiku a rozhodovací proces Společenství, a to zvláště v oblasti jednotného trhu, která se týkala všech. Šlo nicméně jen o možnost komentovat, rozhodnutí o přijetí legislativních aktů zůstalo v rukou Společenství.³³

³³ Michal Částek. *Přistoupení...*, s. 88.

Vývoj jednání o EHP byl komplikovaný, zvláště proto, že státy ESVO neměly jasné cíle – po Rakousku podalo přihlášku do ES na podzim 1991 i Švédsko, což mělo negativní vliv na vyjednávací pozici států ESVO. Také to přimělo ostatní státy zamyslet se nad vlastními cíli. Původní význam EHP byl v nahrazení členství v ES – pro neutrální země bylo zásadní zůstat mimo nadnárodní instituce a zachovat si svou suverenitu. Finsko se na základě zpráv vlády parlamentu zabývajících se evropskou integrací rozhodlo držet se mimo ES s odkazem na politiku neutrality – stále panovaly obavy z reakce Sovětského svazu a z ohrožení finské bezpečnosti.

Žádost Švédska o vstup do ES proměnila ve finských očích zásadním způsobem celou situaci. Pro Švédsko se EHP stal pouze přechodným stádiem před plným členstvím, záležitosti probírané při jeho vytváření by musela země řešit tak jako tak při přístupových rozhovorech. Tím však pro Švédy jednání o EHP přestala být tak klíčová a jednotný postup při vyjednávání pro ně už neměl takovou prioritu. Finsko se tím ocitlo v nesnadné pozici, neboť by se mohlo po vstupu Švédska do ES ocitnout v politické izolaci – jednak jako outsider integrovaného evropského spolku, geograficky stále mezi západní Evropou a Sovětským svazem (resp. Ruskem), jednak by přišlo o efektivní možnost spolupráce v rámci Severské rady i ESVO,³⁴ zůstalo by tedy v poměrně nevýhodném postavení. Další hrozba byla ekonomická: vstupem do ES se Švédsko jako největší konkurent Finska přičlenilo k finským největším exportním trhům ve Velké Británii a Německu a bylo pravděpodobné, že tak bude moci dosáhnout výhodnějších podmínek pro své podnikatele. Toho si byli vědomi i finští podnikatelé, kteří začali z obavy o zhoršení exportních podmínek přesouvat své firmy do zemí ES.

4.2 Účast Finska na jednotném trhu ES

Na počátku 90. let se Finská ekonomika propadla do silné recese. Ta přišla po desetiletí nerušeného růstu, nejsilnějšího na konci 80. let, kdy v roce 1989 meziroční růst reálného HDP dosahoval téměř 6%.³⁵ Přispívala k tomu vysoká domácí poptávka

³⁴ Naopak lze argumentovat, že vstupem do ES by byla nordická spolupráce posílena. Viz Krister Ståhlberg. *Nordic Cooperation in the New Europe*. IN: *Yearbook of Finnish Foreign Policy*. 1992. Ed. Jyrki Iivonen, s. 33-38. Helsinki: Finnish Institute of International Affairs, 1992, s. 36.

³⁵ Michal Částek. *Přistoupení...*, s. 107.

podporovaná vládními fiskálními stimuly. Ve druhé polovině 80. let došlo také k uvolnění mezinárodního pohybu kapitálu, díky čemuž začalo do Finska proudit velké množství zahraničních investic, úrokové sazby se držely nízko a vyzývaly tak domácnosti i podnikatele k většímu zadlužení. Stát nebyl na tuto situaci připravený a nedokázal úspěšně regulovat rostoucí agregátní poptávku. Celá ekonomika se díky příliš rychlému a málo kontrolovanému růstu začala „přehřívát“.³⁶ Na finské vývozce působil negativně vysoký kurz finské marky, vnější zadlužení země rostlo.

Kromě toho Finsko trpělo strukturálními problémy – existovaly zde firmy zaměřené výhradně na sovětský trh, objem obchodu se Sovětským svazem se však díky problémům v sovětské ekonomice neustále zmenšoval. Po zrušení clearingového systému obchodu mezi oběma zeměmi v roce 1990 se finský export do Sovětského svazu propadl ještě rapidněji – v roce 1991 tvořil jen 5% celkového zahraničního obchodu Finska, o rok později už jen 3%. Na vině bylo také odebrání státní podpory tradičním importérům finského zboží.³⁷ Exportéři zaměření především na Sovětský svaz se tak byli nuceni přeorientovat na západní trhy, v mnoha případech se ale nebyli v konkurenčnějším prostředí schopní prosadit nebo narazili na jiné problémy související se ztrátou odbytiště pro své produkty a byli tak nuceni snižovat výrobu, propouštět zaměstnance, nebo i vyhlásit bankrot. Propad sovětsko-finského obchodu podle Michala Částka zavinil 1-2% pokles finského HDP a připravil o zaměstnání téměř 100 000 Finů.³⁸ Kromě extrémně vysoké nezaměstnanosti (ta dosahovala v první polovině 90. let až 18%) se stát potýkal také s obrovským deficitem – v roce 1992 dluh veřejných financí dosahoval 41,5% HDP, o rok později už 58% HDP a na podobné úrovni se držel ještě další dva roky.³⁹

Jednotný trh, který sliboval vnitřní vývoj ES, představoval pro Finsko velmi lákavou nabídku. Přestože se až do roku 1992 odmítalo stát členem Společenství, přístup na tento trh byl pro finskou ekonomiku klíčový. Vyjednatelé EHP se proto snažili co nejdůsledněji prosadit přijetí čtyř svobod, které si ES stanovila – svobodu pohybu osob, zboží, kapitálu a služeb – a možnost Finska podílet se na tomto jednotném trhu, samozřejmě bez nutnosti plného souhlasu se všemi aspekty jednotné politiky.

³⁶ Jason Lavery. Finland at Eighty: A more Confident and Open Nation. IN: *Scandinavian Review*, 85(2), s. 13-18. Dostupné na: <http://search.proquest.com/docview/205163918?accountid=15618>. S. 16.

³⁷ Michal Částek. *Přistoupení...*, s. 107.

³⁸ *Ibidem*, s. 107.

³⁹ *Ibidem*, s. 106.

Zvláštní odpor měli někteří finští představitelé ke společné zahraniční a bezpečnostní politice. Ta v jejich očích představovala hrozbu dobrým finským vztahům se Sovětským svazem, protože by zemi byl omezen prostor pro vlastní zahraniční politiku a mohlo by se stát, že by Finsko muselo přijmout kurz, který by jejich vztahy se sousedem narušil.

Podobné obavy panovaly i při vyjednávání o EHP a jeho budoucím legislativním a právním procesu. Vláda ve své zprávě parlamentu o postoji Finska k procesu západoevropské integrace z počátku roku 1990 zdůrazňovala nutnost jednomyslnosti hlasování v rámci EHP, zároveň také nutnost rovnoprávného postavení při přípravě závazných rozhodnutí EHP.⁴⁰ Finsko tak bylo ochotné přijmout částečně autoritu nadnárodní organizace, snažilo se však co nejvíce rozhodnutí udržet v rámci národních rozhodovacích procesů a zároveň si pojistit možnost blokovat rozhodnutí, se kterými by zásadně nesouhlasilo. Při samotných jednáních se však tento postoj nepodařilo udržet – země Evropských společenství nebyly ochotné prodloužit plné rozhodovací právo na nečleny, země ESVO podle finální dohody z února 1992 měly být informovány a konzultovány, pokud by komise ES připravovala novou legislativu pro jednotný trh. Během této fáze mělo dojít k oboustranně přijatelné dohodě. Pokud by se to nepodařilo, měly by země ESVO právo na zoufalý krok – suspendování nové legislativy s rizikem odvetných opatření.⁴¹ Tento výsledek byl jedním z klíčových faktorů ovlivňujících finské rozhodnutí ke členství v ES.

4.3 Členství v ES – otázka bezpečnosti

Přes vcelku zjevné ekonomické výhody členství v ES (mezi které patřil kromě jiného i prospekt fiskální unie, která by měla posílit finskou ekonomiku, jinak náchylnou k cyklickým výkyvům) zůstávala vláda Hari Holkeriho vůči této možnosti v opozici. Přes změny v mezinárodním systému i pojetí finské zahraniční politiky se držela osvědčené vyčkávací metody (politika wait-and-see) – ještě na konci roku 1990 premiér popisoval ES jako supervelmoc, členství v níž by zkompromitovalo finskou

⁴⁰ Michal Částek. *Přistoupení...*, s. 93.

⁴¹ Jukka Salovaara. Finnish Integration Policy - From an Economic to a Security Motivation. IN: Yearbook of Finnish Foreign Policy. 1993. Ed. Jukka Salovaara, s. 16-23. Helsinki: Finnish Institute of International Affairs, 1993, s. 17.

neutralitu.⁴² Tato situace se začala nejmóvrazněji měnit po nástupu nové vlády premiéra Esko Ahoa, první pravicové vlády od 60. let, v dubnu 1991. Za jeho prvního ministra zahraničí Paavo Värynena se Finsko začalo chovat v zahraniční politice suverénněji a nezávisleji na Sovětském svazu. K podání žádosti o členství v ES přesto nedošlo až do března 1992, tedy po plánované mezivládní konferenci v Maastrichtu, kde se rozhodovalo o další budoucnosti ES, a také až po rozpadu Sovětského svazu. Přesto tento krok znamenal výrazný obrat pro finskou zahraniční politiku, protože stát vstoupil do přístupových jednání bez výhrad, se souhlasem k plné participaci na všech plánovaných projektech budoucí Evropské unie.

Členství v EU představovalo pro Finsko nejen ekonomické, ale také bezpečnostní řešení. Přestože v průběhu přístupových jednání prezident Mauno Koivisto často zdůrazňoval, že Finsko nehledá nová bezpečnostní řešení a necítí se být bezprostředně ohroženo, měnící se svět Finsku prezentoval nové typy bezpečnostních hrozeb, na které muselo ve střednědobém horizontu reagovat. Prezident Koivisto svým postojem často odpovídal na nátlak představitelů ES, kteří chtěli od Finů jednoznačnou odpověď v otázce neutrality a účasti na společné bezpečnostní a případně i obranné politice. Před samotným podáním přihlášky v březnu 1992 redefinovala vláda finskou neutralitu – omezila ji na samotné jádro, takže Finsko svou politiku do budoucna prezentovalo jako nezapojování se do vojenských spojení a udržování nezávislé obrany. Stalo se tak po lednovém předložení vládní zprávy o implikacích případného vstupu do ES. Finsko tak omezilo svou neutralitu natolik, aby mu nestála v cestě ke vstupu do Společenství. Na druhou stranu nebylo ochotné se vzdát nezávislé obrany předtím, než bude mít jasné záruky kolektivní bezpečnosti. Prezident Koivisto se tak snažil nechat pro Finsko otevřené možnosti i pro případ, kdy by přístupová jednání selhala.

Tento pohled na bezpečnostní politiku však zahrnuje především hrozby vojenského charakteru. Stále výrazněji se ovšem začal prosazovat názor, že hrozby, kterým Finsko čelí, jsou ve své podstatě spíše nevojenské. Ke zhodnocení důsledků vstupu do ES tak bylo nutné použít komplexní přístup k bezpečnosti. V této souvislosti byla také bezpečnostní motivace ke členství v ES zmiňována vládními představiteli.⁴³ V roce 1994 vypracoval Alpo Rusi, klíčový poradce prezidenta Martti Ahtisaariho,

⁴² Ibidem, s. 18.

⁴³ Jukka Salovaara. Finnish Integration Policy, s. 20.

podklady pro vstup do EU, ve kterých identifikoval hrozby pro stabilitu Finska. Ty se podle něj vztahují k potencionálnímu selhání ekonomiky, ekologickým katastrofám, sociálním nepokojům, zločinu, nekontrolovatelné imigraci atd. Budoucí EU mohla svou společnou politikou a stabilizačním potencionálem k vyřešení těchto hrozeb výrazně přispět. Navíc bezpečnostní hrozby, kterým muselo Finsko čelit vycházely téměř výhradně z oblasti mimo EU a země ESVO.⁴⁴ Krom toho by Finové mohli být schopni s větším úspěchem podpořit skrze EU stabilitu přeshraničních regionů Karélie a Petrohradu.⁴⁵

V rámci přístupových jednání uspořádala finská vláda referendum (pouze s orientační funkcí), které proběhlo 12. října 1994. Pro členství se vyslovilo 57% občanů, proti 43%, přičemž účast dosáhla 74%.⁴⁶ Finsko vstoupilo do Evropské unie společně se Švédskem a Rakouskem 1. ledna 1995.

⁴⁴ Günther Burghardt. The International Position of the Nordic Region in the New Europe. IN: *Yearbook of Finnish Foreign Policy*. 1992. Ed. Jyrki Iivonen, s. 39-44. Helsinki: Finnish Institute of International Affairs, 1992, s. 40.

⁴⁵ Stephen J. Blank. *Finnish Security and European Security Policy*, s. 4.

⁴⁶ Michal Částek. Finsko a EU: finská cesta z periferie Evropy do jádra Unie. IN: *Evropská unie v členských státech a členské státy v Evropské unii: europeizace vybraných zemí EU*, s. 227-259. Praha: Eurolex Bohemia, 2007, s. 230.

Závěr

Finská zahraniční politika po druhé světové válce vykazovala velkou míru předvídatelnosti a stálosti v nastaveném kurzu. Vycházela z unikátní geopolitické situace, ve které se Finsko po druhé světové válce nacházelo. Jako spojenec Německa patřilo mezi poražené státy, přesto nebylo jeho území okupováno cizími vojsky. Na rozdíl od jiných sousedů Sovětského svazu si také udrželo svou nezávislost a samostatnost jednání. Dosáhlo toho kompromisem – udržováním dobrých vztahů s východním sousedem tak, aby neměl potřebu Finsko kontrolovat přímo.

Nejsmyslnějším řešením bylo vyhlášení neutrality a samostatné obrany. Finsko však díky své jedinečné poloze nebylo „klasický“ neutrální stát, jako například Švýcarsko. Jako doplněk politiky neutrality používalo pro zajištění vlastní bezpečnosti ještě politiku udržování dobrých vztahů se sousedy – nejproblematičtější v tomto ohledu byl samozřejmě Sovětský svaz. Ten si výměnou za svůj přátelský postoj vyžadoval určitou míru kontroly nad zahraničněpolitickou orientací Finska. Aby tomuto tlaku dokázalo Finsko čelit, snažilo se posilovat svou pozici neutrálního státu a za prezidenta Kekkonena přijalo taktiku „preventivní diplomacie“ – předcházení událostem, které by mohly vést k výhradám ze strany SSSR. Finská zahraniční politika tak byla ve svých možnostech značně omezena.

Nejcitelněji se toto omezení projevovalo v otázce účasti Finska na evropské integraci. Pro Finsko bylo klíčové nezůstat izolované od západní Evropy, muselo proto na postupující integraci západoevropských států reagovat. Přímé zapojení ale vyvolávalo silnou nedůvěru a odpor v Moskvě. Finsko proto oddělilo zahraniční politiku od zahraničního obchodu a účastnilo se jen ekonomického sblížení. Na konci 80. let však západoevropská integrace začala zvolna získávat i politickou rovinu. Zároveň s tím se však začal měnit přístup Sovětského svazu ke svým satelitům i Finsku, čehož bylo pro Finsko nejvýraznějším projevem uznání neutrality Sovětským svazem bez dalších výhrad či podmínek. S tímto uvolněním však přišla i změna vnímání neutrality, zakotvené v sovětsko-ruské Smlouvě o přátelství, spolupráci a vzájemné pomoci, samotnými Finy – začaly se čím dál tím častěji objevovat názory, že tato politika přestává být pro Finsko výhodná. Také Smlouva o přátelství, spolupráci a vzájemné pomoci se začala častěji dostávat pod kritiku, a to především v akademických

kruzích. Veřejná debata na toto téma však neměla podporu ve vládě, která se ji naopak snažila utlumit, protože stále panovaly obavy o narušení vztahů se Sovětským svazem. Po srpnovém nezdařeném puči v Sovětském svazu v roce 1991 však prezident Mauno Koivisto velmi rychle inicioval jednání, která vedla k nahrazení původní smlouvy novou, založenou na principech závěrečného aktu jednání OBSE v roce 1990. I Finsko tak s Ruskem, nástupcem Sovětského svazu po jeho rozpadu, uzavřelo podobnou sousedskou smlouvu jako ostatní evropské státy. Právě rozpadem Sovětského svazu a obratem, který prodělala vnitřní i zahraniční politika Ruska, končí pro Finsko éra zvláštních východních vztahů.

V této souvislosti proběhla změna i ve finském postoji k evropské integraci. Ta byla nicméně ovlivněna více faktory. Obavy z reakcí Moskvy, které vedly Finy vždy k opatrnému přístupu k integračním snahám, stále přetrvávaly, a to až do září 1991, kdy začala finská vláda poprvé zvažovat důsledky vstupu do Evropských společenství. Na druhou stranu se však Finsko aktivně zapojilo do snah o vytvoření Evropského hospodářského prostoru, který by dovolil zemím ESVO účastnit se jednotného trhu budovaného Evropskými společenstvími.

Zapojení se do tohoto projektu bylo pro Finsko po ekonomické stránce klíčové. Výsledky jednání mezi ES a ESVO však znamenaly zklamání, protože nezaručovaly zemím mimo ES rovnoprávné postavení při schvalování nové společné legislativy. Momentem, který ještě výrazněji přispěl k rozhodnutí Finska o vstupu do ES, byla přihláška Švédska. Pro Finy bylo ekonomicky nepřijatelné nebýt součástí jednotného trhu nebo mít horší práva a možnost ovlivňovat společná rozhodnutí, pokud by jeho součástí bylo i Švédsko.

Dalším rozhodujícím faktorem byla otázka bezpečnosti. Se zánikem studenoválečné dynamiky, rozpadem Sovětského svazu a velmi turbulentním vývojem jeho nástupnických států i bývalých satelitů vyvstaly pro Evropu nová bezpečnostní rizika. Odpověď na ně už nebyla tak jednoduchá, stará taktika uplatňovaná Finy – balancování mezi dvěma supervelmocemi – přestala mít svou platnost. Nové hrozby začaly mít komplexnější charakter, kromě vojenské obsahovaly i ekonomické, sociální, ekologické a další složky. Nespolehlivější odpovědí na ně se zdála být integrační politika.

Z výsledku práce tedy vyplývá, že změna zahraniční politiky Finska v tomto období měla své příčiny v rostoucí západoevropské integraci a ekonomickým potřebám země. Postoj Sovětského svazu a jeho vnitřní vývoj hrály také důležitou roli, ta nicméně nebyla významnější než úloha ostatních faktorů. Spíše se dá říci, že měnící se postoj Sovětského svazu nechával finským představitelům prostor pro změnu zahraniční politiky, než že by ji sám inicioval.

Summary

The aim of this thesis is to analyze the development of Finnish foreign policy during the period of late 1980s and early 1990s. Finnish foreign policy after the WWII was determined by Finland's unique geopolitical situation. Though Finland was among the defeated states, it was never occupied. Still Allies, especially Soviets, had a strong control over the country's development. The main aim of the foreign policy therefore was to retain Finland's independence. To do so, Finland had to maintain good relations with its eastern neighbour and present credible and consistent foreign policy. From this background comes the concept of Finnish neutrality. This policy was used as a barrier against direct Soviet influence, still to secure the country's independence special relations with the Soviet Union were needed. As the consequence of this, options of the Finnish foreign policy were very limited.

This limitation became most apparent in the problem of European integration. Finland could not fully participate in the integration process. With some difficulties Finns were over the years able to separate their foreign trade and foreign policy. Thus they could join other neutral countries in European Free Trade Association or other Nordic countries in Nordic Council. Yet the nature of European integration began to change in the end of the 80s. The countries of European Communities seemed to agree on strengthening their union in a political way as well. Countries outside the EC had to react to this change, for there was danger of being left outside a strong economical and political union in the heart of Europe. On the other hand, Soviet approach to its satellites and Finland changed as well. Soviet acknowledgment of the Finnish neutrality without conditions and reservations stands as a bright example. Simultaneously the opinion in Finland was changing, too. Criticism against the Treaty of Friendship, Cooperation and Mutual Assistance (FCMA Treaty) was voiced more often – the treaty as well as policy of neutrality started to be seen increasingly as a liability rather than a useful tool.

Nevertheless, public debate on this topic was discouraged by the government from fear of the reaction of Moscow. After the failed attempt at coup d'état in the Soviet Union in August 1991 the Finnish president Mauno Koivisto quickly initiated negotiations on the amendment of the FCMA Treaty. The new treaty signed between

Finland and Russia, as the main successor of the Soviet Union, was similar to other Russian treaties with European nations and had no references to possible military cooperation. By this act, the era of Finnish special eastern relations ended.

At the same time different attitude was adopted to the EC as well. In March 1992 Finland submitted its membership application. Still caution was mightily present in this decision. Finland applied no sooner than the situation in Soviet Union changed in summer 1991 and after both Sweden submitted its application and the results of European Economic Area negotiations were known. The EEA was an integration project supported by Finland from 1990. It was meant to be a substitute of full membership in the EC and its foreseen Common Market. It was crucial from the economic point of view for Finland to be a part of any common market formed in EC, especially if the Swedes would be part of it as well. But the EEA did not guarantee non-EC members decisive say in the common legislation, leaving them in a disadvantageous position.

The other decisive factor in the EC membership application for Finland was the question of security. The policy of neutrality seemed to outlive its usefulness and new strategy had to be adopted in order to answer new kinds of security threats. The nature of security challenges changed after the collapse of the Eastern bloc and dissolution of the Soviet Union from pure military to more complex ones, including economical, social, ecological etc. The best response to these security problems seemed to be in integration policy and participation in the EU project.

Thus it becomes apparent that the changes that the Finnish foreign policy went through in this period were caused by the external pressure of the quickly progressing European integration and economical needs of the country as well as internal Soviet development and its attitude toward Finland. This factor was no more important than the others. It would seem that the changing attitude of Soviet leaders toward Finland acted more in a way of freeing the hands of the Finnish foreign policy than as an initiator of foreign policy change itself.

Seznam literatury

- 1) Martti Häikiö. *A Brief History of Modern Finland*. Lahti: University of Helsinki, 1992.
- 2) Max Jakobson. *Finland in the New Europe*. Center for Strategic and International Studies. Westport: Praeger, 1998.
- 3) Michal Částek. Integrovaná politika Finska od druhé světové války do konce 80. let 20. století. IN: *Studia Territorialia*. Č. 10, 2007.
- 4) Timo Valtonen. Economic Relations between Finland and Russia: Business, Social Work or Debt Collecting?. IN: *Yearbook of Finnish Foreign Policy. 1992*. Ed. Jyrki Iivonen, s. 19-26. Helsinki: Finnish Institute of International Affairs, 1992.
- 5) Speech by Mauno Koivisto, President of the Republic of Finland in the Kremlin on June 24, 1991. IN: *Yearbook of Finnish Foreign Policy. 1991*. Ed. Jyrki Iivonen, s. 54-55. Helsinki: Finnish Institute of International Affairs, 1991.
- 6) Mikko Majander. The Finnish-Soviet Treaty of Friendship, Cooperation and Mutual Assistance in Finland under President Koivisto: Two Rounds of Discussion. IN: *Yearbook of Finnish Foreign Policy. 1991*. Ed. Jyrki Iivonen, s. 32-40. Helsinki: Finnish Institute of International Affairs, 1991.
- 7) Michal Částek. *Přistoupení Finska k Evropské unii: analýza určujících faktorů pro integraci Finska do Evropských společenství/Evropské unie*. Praha: Univerzita Karlova. Fakulta sociálních věd. Institut mezinárodních studií, 2005.
- 8) Parri Alanen. The Evolution of Opinions about Foreign Policy in Finland – from the 1960's till the 1980's. IN: *Yearbook of Finnish Foreign Policy. 1988-1989*. Ed. Paavo Lipponen, s. 29-33. Helsinki: Finnish Institute of International Affairs, 1989.
- 9) Mervi Porevuo. Finnish Neutrality and European Integration. IN: *Yearbook of Finnish Foreign Policy. 1988-1989*. Ed. Paavo Lipponen, s. 18-22. Helsinki: Finnish Institute of International Affairs, 1989.

- 10) Paavo Liponen. Finnish Neutrality and EC Membership. IN: *Neutral States and the European Community*. Ed. Sheila Harden. London: Brassey's, 1994
- 11) *Helsingin Sanomat*, 23. září 1990. Dostupné na: <http://www.hs.fi/arkisto/tulosta/artikkeli/900923139/>.
- 12) Stephen J. Blank. *Finnish Security and European Security Policy*, 1996. Dostupné na: <http://handle.dtic.mil/100.2/ADA317733>.
- 13) Mauno Koivisto. Finland and the Evolution of Europe. IN: *Yearbook of Finnish Foreign Policy. 1993*. Ed. Jukka Salovaara, s. 68-70. Helsinki: Finnish Institute of International Affairs, 1993.
- 14) Mauno Koivisto. *Witness to History. The Memoirs of Mauno Koivisto – President of Finland 1982-1994*. London: Hurst & Company, 1997.
- 15) Jukka Salovaara. Finnish Integration Policy - From an Economic to a Security Motivation. IN: *Yearbook of Finnish Foreign Policy. 1993*. Ed. Jukka Salovaara, s. 16-23. Helsinki: Finnish Institute of International Affairs, 1993.
- 16) Günther Burghardt. The International Position of the Nordic Region in the New Europe. IN: *Yearbook of Finnish Foreign Policy. 1992*. Ed. Jyrki Iivonen, s. 39-44. Helsinki: Finnish Institute of International Affairs, 1992.
- 17) Krister Ståhlberg. Nordic Cooperation in the New Europe. IN: *Yearbook of Finnish Foreign Policy. 1992*. Ed. Jyrki Iivonen, s. 33-38. Helsinki: Finnish Institute of International Affairs, 1992.
- 18) W. R. Mead. Finland in a Changing Europe. IN: *The Geographical Journal*, č. 3/1991, s. 307-315. Dostupné na: <http://www.jstor.org/stable/635504>.
- 19) Michal Částek. Finsko a EU: finská cesta z periferie Evropy do jádra Unie. IN: *Evropská unie v členských státech a členské státy v Evropské unii: europeizace vybraných zemí EU*, s. 227-259. Praha: Eurolex Bohemia, 2007.
- 20) Jason Lavery. Finland at Eighty: A more Confident and Open Nation. IN: *Scandinavian Review*, 85(2), s. 13-18. Dostupné na: <http://search.proquest.com/docview/205163918?accountid=15618>.